

С. С. Поліщук,

канд. філол. наук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

ЛЕКСИКА ПТАХІВНИЦТВА В ГОВОРАХ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ

У статті проаналізовано лексику птахівництва, що дало змогу простежити взаємодію східноподільських говірок подільського говору південно-західного наріччя та західностепових говірок степового говору південно-східного наріччя української мови; проілюстровано просторове поширення зафіксованих найменувань і вирізнено ті з них, які є спільними для обох говорів.

Ключові слова: лексема, семема, говірка, говір, наріччя, середньонадбузький ареал, Середнє Надбужжя.

Сьогодні в Україні птахівництво є розвинутою підгалуззю сільського господарства. У межах середньонадбузького ареалу найбільше поголів'я птиці зосереджено на території Вінницької обл., помітно менше – на території Одещини, значно менше – у межах Кіровоградської та

Миколаївської обл. [ЧПП]. Таким чином, лексика, пов'язана з утримуванням птахів, носіям обстежених східноподільських і західностепових говірок добре відома. Вона є невід'ємною частиною словника кожного господаря й багатим матеріалом для студій з діалектології. Вивчення цього шару лексики в говірках указаного ареалу посідає чільне місце в колі **актуальних** питань сучасного мовознавства, оскільки передбачає збереження й поглиблений аналіз діалектного матеріалу, який збагачує емпіричну базу української діалектології.

Дослідженню говіркової лексики, пов'язаної із сільським господарством, присвячено праці Ю. В. Абрамян (Східна Слобожанщина) [1], П. Ю. Гриценка (межиріччя Дністра і Дунаю) [2], Г. О. Козачук (Волинь) [3], М. С. Кушмет (Донеччина) [4], Р. Л. Сердеги (Центральна Слобожанщина) [5], Л. С. Терешко (Південне Побужжя) [6], Т. М. Тищенко (подільсько-середньонадніпрянське суміжжя) [7], Н. П. Шеремети (південноволинсько-подільське порубіжжя) [8] та ін.

Мета статті – лексико-семантичний аналіз назв на позначення реалій птахівництва, відомих у говорах Середнього Надбужжя. Досягнення поставленої мети зумовлює **завдання** нашого дослідження: записати в східноподільських та західностепових говірках і ввести до наукового обігу найменування на позначення реалій птахівництва; здійснити лексико-семантичний аналіз збережених одиниць говіркового мовлення, на основі чого простежити взаємодію досліджуваних діалектів; проілюструвати просторове поширення зафіксованих найменувань і вирізнити ті з них, які є спільними для обох говорів.

Об'єкт вивчення – назви на позначення реалій птахівництва, записані в східноподільській групі говірок південно-західного та західностеповій групі говірок південно-східного наріччя української мови. **Предмет дослідження** – лексико-семантичні особливості цих найменувань. **Джерелами фактичного матеріалу** послуговували польові записи, здійснені в 74 населених пунктах середньонадбузького ареалу впродовж 2014–2016 рр.

У статті використано **загальнонаукові методи дослідження**: *аналіз, синтез і спостереження*, що уможливили виявлення й систематизацію говіркового матеріалу; *описовий метод* застосовано у процесі аналізу народного мовлення. **Спеціальні лінгвістичні методи дослідження**: *анкетування й інтерв'ювання* сприяли фіксації говіркового мовлення, *лінгвогеографічний метод* уможливив ілюстрацію ареології зафіксованих назв.

Семема 'самець курки' у говірках Середнього Надбужжя реалізується в лексемі ¹*n'ivин'* (ВАГ, крім 4, 10, 32, 34, 41, 51, 53, 58, 59, 60), її фонетичному варіанті ¹*n'ivi^eн'* (53, 60), зменш.-пестл. формі ¹*n'іўник* (3, 12, 53), іноді в зменш.-пестл. формі останнього – ¹*n'іўничок* (56). Діалектизм ¹*ко¹гут* (53, 58, 59, 71), його фонетичні варіанти ¹*ко¹гут* (49, 58), ¹*когут* (45) фіксуємо спорадично в говірках Вінниччини та Одещини. Росіянізм ¹*п¹тух* (4, 6, 14, 19, 26, 45, 48, 53, 58), його фонетичний варіант ¹*n'ітух* (10, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 41, 53, 56) та зменш.-пестл. форма останнього ¹*n'іту¹шок* (3, 37) наявні непослідовно, але в говірках кожного з говорів. Інформанти наводять приклад із повсякденного життя: «¹*n'іду на ба¹зар¹ купл'у n'іту¹ха //*» (31) тощо. Назва ¹*n'ivi^eн'* етимологічно пов'язана зі словом ¹*n'іти*, що сягає псл. мови, де **pēti* (← **poi-*) – 'співати' [ЕСУМ IV, с. 384; ЕСУМ IV, с. 418]. Діалектизм ¹*ко¹гут* є результатом спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. **kokotъ* – 'півень'; рідковживаний суфікс *-ut-* замінив функціонально тотожний із ним *-ot-* [ЕСУМ II, с. 489].

Порівняно вужчий план вираження має семема 'самка півня', реалізуючись в лексемі ¹курка (ВАГ) та її зменш.-пестл. формі ¹курочка (1, 2, 3, 4, 5, 12, 14, 26, 31, 39, 48, 49, 56, 57). Іноді натрапляємо на репрезентанти ¹ни¹сушка (3, 10, 26, 71) і ¹курка-ни¹сушка (56), де «ни¹сушка / ¹курка шо ни¹сец'а //» (71). До речі, літературним відповідником цієї назви є слово ^{el}ни^{el}сучка – 'курка, яка несе яйця' [СУМ V, с. 393]. Оригінальним вважаємо слово ¹т'ут'очка (1) зі значенням 'самка півня', що очевидно є похідним від вигуку т'у-т'у-т'у, яким кличуть цих птахів. Традиційно 'курка, що висиджує курчат' відома як ¹к'вочка (ВАГ), ¹к'вочичка (14, 16, 17, 48, 73), ¹на¹седка (14, 56), де остання лексема є росіянізмом. Найменування ¹курка генетично сягає діалектного слова кур – 'півень, Gallus domesticus', успадкованого з псл. мови, де *кигь, утворене за допомогою суфікса -г- від звуконаслідувального вигуку *ku або *kur [ЕСУМ III, с. 150]. Лексема ¹к'вочка ← кижок, де твірне слово є вигуком, успадкованим із псл. мови, що відтворює крик квочки [ЕСУМ II, с. 418]. Слово ^{el}ни^{el}сучка теж успадковано з псл. мови [ЕСУМ IV, с. 78].

Семема 'класти під квочку яйця для висиджування курчат' є реалізацією дієслова ¹п'ідси¹пати (12, 13, 14, 15, 16, 17, 47, 48, 53), яке в говірках поширюється в різних фонетичних варіантах: ¹п'ід^mси¹пати (1, 5, 8, 9, 11, 50), ¹п'ітси¹пати (7, 10, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74), ¹п'ітси¹пат' (30). Нам пояснюють: «це об'їзат'їлно т'реба ска¹зати ¹п'ід^mси¹пати // би¹реш у¹пелину ни¹сеш йа¹йїчка / шоб¹лу¹пилис'а //» (9). У деяких випадках квочку на яйця ¹сад'ат (31, 56, 58), ¹на¹сад'уйут (6, 53, 70), ¹п'ід¹сад'уйут (2, 3, 33), ¹кла¹дут (2, 51), ¹п'ід¹кла¹дайут (4, 14), [фонетичний варіант – ¹п'іт¹кла¹дайут (18, 48)], ¹закла¹дайут (48), ¹ста¹ўл'ат (41). Є звичай, «йак ¹майут ¹п'ідса¹дити к'вочку / кла¹дут т'ї йа¹йїц'а у¹шанку і¹ни¹сут' п'іт¹к'вочку //» (33).

Увесь ареал з погляду просторового поширення репрезентантів семими 'пташа курки' охоплює лексема ¹кур'ча (ВАГ), подекуди в межах обстежуваного діалектного континууму представлені її зменш.-пестл. форма ¹кур'чатко (2, 3, 4, 6, 12, 14, 25, 27, 30, 47, 48, 49, 51, 54, 66, 67, 71, 73) та російський відповідник ¹цип'л'а (18, 25, 30, 41, 48, 70).

У говірках середньонадбузького ареалу 'курчата, пшата, виведені куркою без відома людей' відомі як: ¹байстру¹ки (2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 26, 27, 30, 32, 38, 47, 48, 50, 55, 70), ¹байстручи^{el}н'ата (55), ¹байстр'у¹ки (1, 8, 24, 29, 47, 52, 74), ¹байстр'учки (72), ¹байстр'ата (3); ¹биспри¹зорн'їки (23, 25); ¹найди (7, 11, 14, 17, 21, 23, 26, 34, 37, 39, 65, 66, 67, 69), ¹найди¹н'ата (46, 57), ¹найдиш'ї (56), ¹най¹д'ониш'ї (51); ¹самос'ї¹чата (17, 45, 53), ¹само¹с'ї¹ (53); ¹ви¹водок (17, 19, 22, 59). У господарстві така ситуація не рідкість: «ў¹мени так було // ну / да / йак ¹п'ітси^{el}пайїш с'воїми ру¹ками / во¹на ви¹сид'уйе / це к'вочка ¹виси^{el}д'їла кур'чата // а / йак при^{el}вела во¹на з бур¹н'ї¹ / то¹дес' на¹несла / при^{el}вела / то ¹кажут байстру¹ки //» (55), або «байстр'ук'ї¹ к'вочка ¹виви^{el}ла //» (47). Іноді з цим значенням фіксуємо оригінальні найменування: ¹хован'ц'ї (2, 14), ¹с'ховок (58), ¹п'іт¹кидаш'ї (2), ¹п'іт¹копн'їки (33), ¹парт'їзани (5), ¹бис'хоз'н'ї (26), ¹к'рад'ан'ї (30), ¹ни¹в'їдом'ї (64), ¹при¹вежин'ї (40), ¹при¹ведин'ї (71), ¹при¹ход'ки (67). У низці обстежених говірок спеціальної назви для таких птахів не збереглося (13, 18, 28, 31, 35, 36, 41, 43, 44, 49, 54, 60, 61, 62, 63, 68, 73). Слово ¹байстру¹ки є найпоширенішим репрезентантом розглядуваної семими в обстежених говорах і свідчить про їхню самотність, оскільки в українській літературній мові ¹байстр'ук вказує на 'позашлюбного сина' [СУМ I, с. 91]. З погляду етимології воно потрапило до укр. мови з нім. через пол. посередництво [ЕСУМ I, с. 118].

Семема 'курчата, пшата, що виводяться в жнива' реалізується в словах ¹п'із'н'ї (2, 7, 8, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 38, 40, 45, 47, 48, 51, 53, 60, 67, 69, 70, 71), ¹п'із'н'ї¹р'ї (5, 6, 9, 46, 51, 56, 57, 63, 64, 65, 74), ¹п'із'н'ї¹урки (4, 14, 43, 44, 59, 60, 62),

n'iz'n'ur'ki (21, 39, 66, 72), *n'iz'n'uki* (39, 21, 66, 53, 72), *n'iz'n'ur'chata* (8, 18, 37), *n'iz'n'ur'chatka* (18), *n'iz'n'iu'chata* (2), *n'iz'n'uri'n'ata* (68), *n'iz'n'uri'n'atka* (12), *n'iz'n'urata* (70). Інформанти міркують: «*ну n'iz'n'i' kuри / ye' даже y' верис'n'i' / d'iti y' sh'колу йдуть / a' wo'на йїх / a' wo'ни з гоp' ішча' падають / n'iz'n'i' кур'чата просто //*» (22). Дехто це значення реалізує в словах *спас'їчан'ї* (9), *л'їт'n'ї* (63, 73), *о'с'їн':ї* (53), *жнї'вар'ї* (41, 53), *жнїу'н'ї* (35), *пожнїу'н'ї* (58), теж співвідносячи їх із часом висиджування пташенят, напр.: «*y' нас кажуть / шо гоїр'ки ye' пожнїу'н'ї і / і'ц'її / і кур'чата пожнїу'н'ї / це y' нас так го'вориц'а //*» (58). Уживання найменувань *n'it'k'їnn'ї* (26), *n'it'k'їnники* (26), *n'it'k'їn'chata* (30, 34), *n'їd'm'kop'їyata* (1), *n'it'kop'чїки* (3), *n'it'k'їnки* (11, 55, 56), *n'їd'полу'k'їnки* (10), *n'it'k'їnчу'ки* (52) умотивоване, оскільки «*к'woчка n'it'ko'пoйу' висї'д'їла йїх //*» (55), до речі, «*ц'ї кури' дуже нї'сушїки //*» (3). У деяких говірках спеціальної назви для таких птахів не збереглося (28, 31, 36, 49, 50, 54).

На нашу думку, цікавими є лексеми, для позначення звуків, які видають птахи. Носії досліджуваних говорів знають, що півень *кукур'їкає* (ВАГ, крім 1, 28, 70, 71), а в низці східноподільських говірок ще й *сп'ївайє* (1, 3, 9, 15, 16, 17, 22, 28, 26, 45, 47, 51, 53, 56, 68, 70, 71). Якщо ж звуки видає курка, кажуть, що вона *кудку'даче* (47, 53), [фонетичний варіант слова – *кутку'даче* (7, 15, 17, 26, 27, 39, 47, 52, 54, 52, 54, 68)], *кудку'дакає* (3, 21, 30, 31, 32, 35, 36, 45, 48, 53, 55, 56, 58), [фонетичний варіант слова – *кутку'дакає* (4, 6, 9, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 29, 37, 40, 46, 50, 51, 53, 57, 60, 61, 65, 69, 72, 74)], *кудку'дахкає* (30, 71), [фонетичний варіант слова – *кутку'дахкає* (17, 22, 26, 43, 44, 46, 49, 62, 71)], *кутку'дахче* (42), *ку'дахтайє* (48, 53), а також *ко'кокає* (2, 5, 6, 8, 9), *'кокає* (13, 23, 25, 33, 48, 59, 63, 66, 67), *ко'woкає* (1, 50, 57), *ко'коче* (70, 73), *цo'коче* (7, 19, 21, 38), *со'коче* (10, 34), *к'локче* (64). Інформанти пояснюють: «*курка нї'се й'їїчка та'кутку'дакає / да'їє з'вес't'їїа / шо'це wo'на знесла й'їїчок //*» (55). Квочка – *к'woкче* (2, 3, 8, 10, 12, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 43, 44, 45, 48, 49, 53, 55, 65, 70, 74), *к'локче* (64), *к'woкає* (1, 4, 7, 11, 13, 14, 15, 17, 20, 22, 23, 27, 31, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 66, 67, 69, 71, 72), *к'woхкає* (34, 48), *ко'коче* (39, 40, 63, 73), *кри'чит* (5, 9), *пиш'чит* (32), *'чиркає* (47), *'киркає* (58, 68) – «*це wo'на висї'д'їла y'же кур'чата / y'же wo'дит / к'личе йїх й'їсточкї і' wo'дит // wo'ни y'с'ї за'нейу' б'їгають 'поки нї'виростуть //*» (55). Таким чином, в обох діалектах самець курки *кукур'їкає*, курка *кудку'да(х)кає* і *'кокає*, квочка *к'woкче* та *к'woкає*. Інші найменування фіксуємо непослідовно то в подільському, то в степовому говорах.

Звертаємо увагу на функціонування семени 'приміщення для курей', говорячи про назви, пов'язані з птахівництвом середньонадбузького ареалу. Носії більшості аналізованих говірок диференціюють 'приміщення для курей' у колективному або великому фермерському господарстві і невеликому індивідуальному господарстві, що співвідноситься з розмірами будівлі та кількістю утримуваних у ній птахів. Мовці пояснюють, що «*кур'атник / це 'майїц':а y' ви'ду ви'лике //*» (15); «*кур'атник / це y'же / йак y' кол'хоз'ї / ба'гато п'тїц'ї / а'удома кур'ник //*» (35); «*у'нас п'тахо'ферма була ви'лика' дуже y' кол'госп'ї //*» (28). Семема 'приміщення для курей' у говірках Середнього Надбужжя реалізується в лексемі *кур'атник* та її фонетичних варіантах *ку'ратник*, *кур'ат'н'їк*, *ку'рат'н'їк*, у лексемах *п'тахо'ферма*, *п'тїце'ферма*, *п'ташник*, *п'тїчник* і його фонетичному варіанті *п'т'їч'н'їк* та в слові *цип'л'атник*, що в основному вказують на приміщення для птиці у великому господарстві. Слова *сар'ай*, *хл'їу* та *кур'ник*, *курнї'чок* використовують для позначення будівлі відповідного призначення в невеликому приватному господарстві. Семема 'приміщення для курей' у низці досліджених говірок реалізується тільки в одному слові: *кур'атник* (4, 50, 59,

65, 66, 68, 70), подекуди – у його фонетичному варіанті *кур¹ратник* (5) або ж у лексичному варіанті *кур¹ник* (6, 17, 36, 37, 42, 43, 44, 47, 58, 60, 61, 62, 74), рідко – у його зменш.-пестл. формі *курни¹чок* (41). В інших говірках структура моделі лексичної реалізації семени ‘приміщення для курей’ ускладнена кількістю репрезентантів і відтінками їхніх значень. Для спрощення сприйняття вміщуємо зафіксовані моделі у формули, де відділяємо скісною рисою (/) назви приміщень, характерні для колективного чи великого фермерського господарства і невеликого індивідуального господарства; знак рівності (=) указує на тотожність понять, той же перекреслений знак (≠) позначає різні поняття. Формули подаємо з урахуванням кількості елементів у порядку зростання, зважаючи також на їхнє функційне навантаження в говірках обстежуваного ареалу: *кур¹ратник / кур¹ник* (1, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 35, 40, 46, 48, 54, 55, 57, 63, 67, 69, 71, 73); *кур¹ратник / кур¹ник* (2, 3, 12, 24, 29, 38, 50); *птахо¹ферма / кур¹ник* (28, 49, 72); *п¹т¹ічн¹ік / кур¹ник* (34, 52); *кур¹рат¹н¹ік / кур¹ник* (9); *п¹ташник / кур¹ник* (64); *птахо¹ферма / кур¹рат¹н¹ік* (13). В окремих говірках модель лексичної реалізації семени ‘приміщення для курей’ вміщуємо у формули типу: (*кур¹ратник = кур¹ратник*) / *кур¹ник* (20, 56); (*кур¹ратник = кур¹рат¹н¹ік*) / *кур¹ник* (45); (*кур¹ратник = кур¹рат¹н¹ік*) / *са¹раї* (7) або ж (*птахо¹ферма / кур¹ратник*) / *кур¹ник* (8), де *птахо¹ферма* – ‘господарство, яке займається розведенням свійської птиці’; (*птице¹ферма / кур¹ратник*) / *кур¹ник* (22), де *птице¹ферма* – ‘господарство, яке займається розведенням свійської птиці’; (*кур¹ратник = п¹тичний*) / *кур¹ник* (15); (*кур¹ратник = п¹ташник*) / *кур¹ник* (18); (*п¹тичний ≠ цип¹л¹атник*) / *кур¹ник* (32), де *цип¹л¹атник* – ‘приміщення для курчат’; *птахо¹ферма / (кур¹ник = хл¹іу)* (51); *кур¹рат¹н¹ік / (кур¹ник = са¹раї)* (1) та (*кур¹ратник = кур¹ратник = кур¹рат¹н¹ік*) / *кур¹ник* (53) чи (*кур¹ратник = кур¹рат¹н¹ік = кур¹рат¹н¹ік*) / *кур¹ник* (10). Наведені формули вказують на синонімічні зв’язки зафіксованих лексем, відтінки їхніх значень (розміри будівлі, тип господарства, у якому вона використовується тощо), ілюструють ареальне поширення аналізованих лексем.

В українській літературній мові семема ‘приміщення для курей’ реалізується в словах *кур¹ратник* [СУМ IV, с. 414] і *кур¹ник* [СУМ IV, с. 411]. Прямих розрізень за розміром немає, проте в переносному значенні лексема *кур¹ник* указує на ‘маленьке й незручне для людей приміщення’ [СУМ IV, с. 411]. Ці слова історично є похідними від слова *курка*. Лексему *птахо¹ферма* тлумачний словник української мови реєструє з головним і додатковим значеннями: ‘господарство, яке займається розведенням свійської птиці’ і ‘приміщення для птахів у такому господарстві’ [СУМ VIII, с. 379]. Очевидно, етимологія назви пов’язана зі словом *птах*, успадкованим із псл. мови [ЕСУМ IV, с. 623], та словом *ферма*, запозиченим із фр. мови [ЕСУМ VI, с. 89]. Назву *птице¹ферма*, утворену внаслідок основоскладання двох слів, у словниках укр. мови не подано, хоч окремо лексеми *п¹тиця* [СУМ VIII, с. 381] і *ферма* [СУМ X, с. 577] функціонують в українській літературній мові. Очевидно, це вплив рос. мови. Походження найменування пов’язуємо зі словом *п¹тиця*, успадкованим із псл. мови [ЕСУМ IV, с. 624], та словом *ферма*, етимологія якого уже відома. Лексема *п¹ташник* [СУМ VIII, с. 380], застарілий варіант *п¹тичний* [СУМ VIII, с. 382] реалізують семему ‘приміщення, будівля для утримання свійської птиці (курей, гусей, індиків, качок і т. ін.)’ [СУМ VIII, с. 380]. Указані лексеми теж успадковано з псл. мови [ЕСУМ IV, с. 623–624]. Слово *цип¹л¹атник* є росіянізмом.

На досліджуваній території утримують гусей, качок, індиків, але, порівняно менше, ніж курей. План вираження семени ‘самець гуски’ в говорах середньонадбузького ареалу містить два

репрезентанти: відоме в літературній мові слово *гу¹сак* (ВАГ, крім 30) та росіянізм *гус'* (30, 42). Значення 'самка гусака' реалізується в лексемах *гу¹ска* (ВАГ, крім 33), *гу¹сочка* (1, 2, 3, 9, 10, 14, 26, 48), *гу¹сон'ка* (1, 47), *гу¹син'а* (7, 22, 32, 33, 66). Усі, крім останньої назви, відомі в літературній мові.

На 'пташа гуски' указують найменування *гуси^{ел}'н'а* (2, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 18, 22, 48, 51, 59, 62, 63, 64, 65), пестл. до нього лексема *гуси^{ел}'н'атко* (3, 11, 45, 47, 49, 51, 53, 55), їхні фонетичні варіанти – *гуси^н'а* (6, 7, 15, 16, 19, 20, 21, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 54, 57, 58, 67, 68, 69, 70, 72, 74), *гуси^н'атко* (21, 23, 25, 26, 27, 36, 40, 41, 42, 50, 52, 56, 60, 66, 71, 73) та вжите в зменш.-пестл. формі слово *гу¹с'атко* (9, 17, 47, 60). Усі репрезентанти відомі українській літературній мові. Слово *гус'* та споріднені з ним лексеми успадковано з псл. мови [ЕСУМІ, с. 628].

Фіксуючи слова на позначення звуків, властивих гусям, ми дізналися, що цей птах *тел¹гоче* (1, 7, 16, 17, 19, 23, 31, 42, 48, 49, 70, 71), [фонетичні варіанти – *тел¹гоче* (27, 52), *гел¹гоче* (34, 42, 43, 44, 46, 55, 60, 62, 63)], *гер¹гоче* (7, 47, 60, 68), [фонетичні варіанти – *гир¹гоче* (2, 8, 14, 17, 30, 37, 51, 53), *гер¹гоче* (36, 40)], *тетайе* (4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 41, 49, 53, 56, 57, 69, 72, 73), [фонетичний варіант – *гегайе* (20)], *то¹гоче* (30), [фонетичний варіант – *го¹гоче* (56)], *тертайе* (15, 26, 58), *те¹утайе* (54), *ту¹тетайе* (6), *татайе* (24, 28, 29, 33, 38, 53, 67), [фонетичний варіант – *гатайе* (51, 55)], *те¹лго¹тит* (22), *те¹рго¹тит* (3), *гего¹тит* (35), або ж *гиртайе*(65), *ге¹гоче* (59), *со¹поче* (8), *какайе* (39, 50, 53), *к¹р'акайе* (64), *кир'литайе* (74). Якщо мова йде про гусака, то він часом *ши¹нит* (15, 20, 26, 30, 32, 47, 56, 66) або *си¹чит* (2, 46, 47), а гусеня – *с'а¹ужайе* (7, 19, 20, 21, 26, 28, 49, 66), *с'а¹вайе* (18), *с'у¹с'ужайе* (18). Розмаїття репрезентантів і їхніх фонетичних варіантів вражає, що не завадило нам визначити спільні для східноpodільських та західностепових говірок найменування: *тел¹гоче*, *(ту/ге)р¹гоче*, *татайе*, *ши¹нит*.

План вираження семми 'самець качки' в обстежених говорах містить репрезентанти *качур* (ВАГ) і *сел¹зен'* (33, 56), відомі з цим самим значенням в українській літературній мові. Для позначення 'самки качура' в мовленні носіїв досліджуваних говірок збережені літературна назва *качка* (ВАГ), її зменш.-пестл. форма *качичка* (9, 10, 30, 32, 48) і росіянізм *утка* (33, 45).

Значення 'пташа качки' є реалізацією слова *качи^{ел}'н'а* (17, 22, 45, 48, 51), його пестл. форми *качи^{ел}'н'атко* (48, 51, 53, 55), їхніх фонетичних варіантів *качи^н'а* (1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 21, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 52, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 74), *качи^н'атко* (2, 3, 4, 9, 14, 21, 23, 25, 27, 36, 40, 54, 56, 60, 66, 71) та вжитого в зменш.-пестл. формі слова *ка¹чатко* (12, 14). Лексеми *качка* і *качи^н'а* зафіксовано в мовленні місцевого населення в реальній ситуації: «чу¹йши / шо за¹качка ї¹с'ім качи^н'ат? / це¹ наша чи ни¹наша?! / ма¹н'ун'к'і // са¹ме о¹с'о у¹нас н'ід¹цейу / н'ід¹абри¹косойу //» (16). Найменування *качка* вважаються звуконаслідувальним утворенням, пов'язаним з вигуком *как*, що відтворює крик цієї пташки [ЕСУМІІ, с. 408]. Лексеми *качур* ← *качка* → *качи^{ел}'н'а* → *качи^{ел}'н'атко* вважаються спорідненими, тому можемо говорити про їх спільну етимологію. Етимологію слова *сел¹зен'* остаточно не з'ясовано; припускалося звуконаслідувальне походження [ЕСУМ V, с. 208].

У мовленні носіїв середньонадбузьких говірок фіксуємо, що вказаний птах видає такі звуки: *к¹р'акайе* (2, 5, 8, 10, 14, 18, 19, 21, 22, 23, 27, 30, 31, 32, 36, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 69, 71), [фонетичний варіант – *к¹ракайе* (3, 7, 13, 20, 28, 34, 37, 46, 55, 56, 73)], *к¹р'акче* (17, 47), *какайе* (1, 4, 7, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 24, 26, 29, 31, 33, 39, 48, 50, 53, 54, 59, 62, 66, 67, 72, 74), *каккайе* (9, 10, 23, 53, 60, 61, 68), *к¹вакайе* (3, 35, 53, 70), [фонетичний варіант – *к¹в'акайе* (6)], іноді – *такайе* (26),

кар¹коче (39) та гел¹гоче (40). Об'єднавчу функцію виконують слова к¹р'акайе, ¹какайе, к¹вакайе.

Значення 'самець індички' в говорах середньонадбузького ареалу, як і в українській літературній мові, реалізується в слові *ін¹дик* (1, 2, 3, 7, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 73). Подекуди в східноподільських говірках фіксуємо діалектизми *ин¹дик* (5, 26, 27, 47, 53), *гин¹дик* (2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 17, 21, 24, 26, 27, 29, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 70, 72, 74). Це ж значення мовці реалізують за допомогою росіянізму *ін¹д'ук* (23, 30, 43, 44, 51, 53), його фонетичних варіантів *ін¹д'ук* (8, 12, 14, 48, 56, 58, 59, 67), *гин¹д'ук* (31), іноді – слів *пу¹лак* (53) і *коко¹тун* (64). Аналогічну ситуацію спостерігаємо з реалізацією семими 'самка індика', яка в обстежених говорах реалізується в лексемі *ін¹дичка* (ВАГ, крім 4, 5, 6, 10, 14, 15, 9, 24, 26, 27, 29, 37, 46, 47, 70, 74), діалектизмах *ин¹дичка* (5, 26, 27, 47, 53, 70, 73), *гин¹дичка* (2, 3, 4, 6, 7, 10, 14, 15, 17, 21, 24, 26, 27, 29, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 70, 72, 74), фонетичному варіанті останнього – *г'ін¹дичка* (12), а також в росіянізмах *ін¹д'ушка* (51, 53), *ін¹д'учка* (48, 54) і в звуконаслідувальній назві *'пу¹лочка* (1).

На 'пташа індички' прийнято казати *інди¹ча* (1, 3, 7, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 48, 51, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69), *інди¹чатко* (23, 36, 39, 51, 52), *індичи¹н'атко* (56), *індичи^{el}н'а* (45, 48, 51, 53), використовуючи фонетичний варіант останнього слова – *індичи¹н'а* (7, 22, 31, 49, 54, 57, 58, 59, 65, 71). Спорадично в говорах Середнього Надбужжя фіксуємо фонетично модифіковані найменування *инди¹ча* (5, 8, 26, 27, 30, 32), *инд'у¹ча* (47), *гинди¹ча* (2, 3, 4, 6, 10, 14, 15, 17, 24, 29, 48, 49, 55, 70, 74), *гинд'у¹ча* (47), *г'інди¹ча* (56), *гинди¹чатко* (10, 14, 49), *гиндичи¹н'атко* (56), *индичи^{el}н'а* (47, 53), *гиндичи^{el}н'а* (51), *гиндичи¹н'а* (26, 27, 46, 50, 56, 57, 70, 72, 73). Подекуди фіксуємо росіянізми *ін¹д'уша* (31, 53, 59), *ін¹д'у¹ча* (48, 66), *ін¹д'учи¹н'а* (43, 44). Слово *ін¹дик* та споріднені з ним найменування запозичено укр. мовою через посередництво пол. мови з новолатинської [ЕСУМ II, с. 302].

Також фіксуємо багато лексем на позначення звуків, які видають індики. Цей свійський птах: *к¹локайе* (1, 7, 8, 26, 27, 30, 32, 34, 40, 65), *к¹л'укайе* (17, 26, 39), *к¹л'а¹йкайе* (9), *кур¹личе* (13, 41, 53), *'куркайе* (6, 26, 29, 38, 73), *кур¹коче* (7, 52), *бел¹коче* (17), *'бул¹кайе* (30), *бул¹ко¹тит* (20), *бул¹бо¹че* (43, 44, 59, 60), *бул¹бо¹тит* (53), *гир¹гоче* (53), [фонетичний варіант останнього – *гир¹гоче* (2, 8, 14, 30, 37, 73)], *'гиркайе* (2), *гел¹го¹тит'* (22, 51), *гел¹гоче* (16, 17, 42, 48, 68, 69), [фонетичний варіант останнього – *гил¹гоче* (14)], *гу¹л¹гоче* (7, 53), *'гогайе* (14), *'пу¹лкайе* (3, 5, 17, 19, 21, 25, 47, 50, 51, 53, 58, 72), *пу¹л¹поче* (49), *'пу¹ла¹йе* (10), *'гогайе* (4), *'гон¹гайе* (15), *'п'ікайе* (11, 48), *кри¹чит'* (12, 18, 36), [фонетичний варіант останнього – *кри¹чит* (24, 67)], *пиш¹чит* (70), *'с'а¹йкайе* (23, 28, 49, 66), *к¹р'акайе* (31), *'тагайе* (33), *'кул¹кайе* (35, 55), *кур¹ликайе* (56, 57), *'ву¹л¹гайе* (37), *'ка¹йкайе* (46), [фонетичний варіант останнього – *ко¹йкайе* (51)], *кур¹коче* (54), *бур¹бо¹че* (58), *бул¹бо¹че* (61, 62), *гел¹гоче* (63, 64), *бал¹бо¹че* (71), *кир¹лигайе* (74), *клакайе* (53). Мовці застерігають, «*'йак по¹бачут у¹чи¹р¹воному ин¹дики ко¹го / то¹ так к¹лакайут //*» (53). Таку кількість репрезентантів пов'язуємо з тим, що утримування індиків в обстеженому ареалі є непоширеним явищем. Постійного репрезентанта немає, і мовцям доводиться номінувати вказане поняття по-своєму. Спільними для досліджуваних говорів є лексеми *к¹локайе*, *гир¹гоче*, *'кул¹кайе*. Інші властиві кільком говіркам або ж одній говірці одного з говорів.

Для номінації 'загальної назви для свійських птахів' у мовленні носіїв досліджуваних говірок збережено слово *п'тиця¹а* (ВАГ, крім 26, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 52, 63,

66), словосполучення *до́маши́н'а п'ти́ця'а* (13, 32, 37), *с'в'ї́с'ка* ~ (33, 48), лексему *п'та́ство* (1, 17, 26, 47, 49, 52, 63), її фонетичний варіант *п'тах'ство* (26), назву *пта́хи* (59, 66), словосполучення *с'в'ї́с'к'ї пта́хи* (2, 48), *пта́хи до́маши́н'ї* (58), найменування *ха'з'аї́ство* (4, 14), *с'та́йа* (47), *с'тадо* (72) тощо. Інформанти пояснюють: «*п'ти́ця'а / на'у'с'о' кажу́т п'ти́ця'а / кач'ки / 'гуси / 'кури / гин'дики / це п'ти́ця'а //*» (15); «*у'с'ї п'їр'нат'ї / це п'ти́ця'а нази'вайи́ця'а //*» (30). Отже, слово *п'ти́ця'а* властиве як подільському, так і степовому говорам. Інші найменування фіксуємо спорадично в східноподільських говірках. Слово *пта́х* успадковано з псл. мови, де *рѣта – ‘пта́х’, *рѣтакъ, *рѣтахъ – ‘те ж саме’ [ЕСУМ IV, с. 623]. Найменування *п'ти́ця'а*, теж успадковано із псл. мови, де *рѣтиса – похідне утворення від *рѣта – ‘пта́х’ [ЕСУМ IV, с. 624].

Отже, обстежені говірки зберігають низку цікавих і навіть оригінальних назв, пов’язаних із птахівництвом. Здійснено опис лексем, словосполучень, прийменниково-іменникових сполук, що ілюструють взаємодію досліджуваних говорів, свідчать про тісний зв’язок та відмінності говіркових найменувань із літературними відповідниками. Цінним є вказівка на просторове поширення зафіксованих лексем та вирізнення спільних для обох говорів найменувань. Перспективу подальших досліджень убачаємо в продовженні аналізу сільськогосподарської лексики говірок середньонадбузького ареалу.

Література

1. *Абрамян Ю. В.* Динаміка номінацій традиційного сільського виробництва в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луганськ, 2011. 20 с.
2. *Гриценко П. Е.* Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1980. 29 с.
3. *Козачук А. А.* Сельскохозяйственная лексика говоров Волыни : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1971. 19 с.
4. *Кушмет М. С.* Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2014. 20 с.
5. *Сердега Р. Л.* Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : монографія. Харків : Монограф, 2012. 218 с.
6. *Терешко Л. С.* Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривоозерського району Миколаївської області) : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1954. Ч. 1–2.
7. *Тищенко Т. М.* Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
8. *Шеремета Н. П.* Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 19 с.

Джерела

9. АУМ – *Атлас української мови: у 3 т.* К. : Наукова думка, 1984–2001. Т. 1–3.
10. ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

11. СУМ – *Словник української мови: в 11 т.* / За ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.

12. ЧПП – *Чисельність поголів'я птиці в Україні по областях станом на 1 січня 2015 р. : карта* // Poultry Market. Птахівництво України і світу. Менеджмент, аналітика, реформи, стандарти [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа : <http://market.avianua.com/?p=4015>

References

1. Abramian, Yu. V. (2011), *Dynamics nominations traditional agricultural production in the Eastern Slobozhan Ukrainian dialects : Abstract* [Dynamika nominatsii tradytsiinoho silskoho vyrobnytstva v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Luhansk, 20 p.

2. Gritsenko, P. E. (1980), *Genesis and semantic structure of the agricultural lexis of the Western Steppe Ukrainian dialects : Abstract* [Genezis i semanticheskaya struktura sel'skokhozyaystvennoy leksiki ukrainskikh zapadnostepnykh govorov : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Kiev, 29 p.

3. Kozachuk, A. A. (1971), *The agricultural lexis of the Volynian dialects : Abstract* [Sel'skokhozyaystvennaya leksika govorov Volyni : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Kiev, 19 p.

4. Kushmet, M. S. (2014), *The agricultural lexis of the Eastern Steppe Ukrainian dialects : Abstract* [Silskohospodarska leksyka ukrainskykh skhidnostepovykh hovirok : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Donetsk, 20 p.

5. Serdeha, R. L. (2012), *The agricultural lexis in the Central Slobozhanshchina dialects (Kharkiv region) : Monograph* [Silskohospodarska leksyka v hovirkakh Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny) : monohrafiia], Monohraf, Kharkiv, 218 p.

6. Tereshko, L. S. (1954), *Ukrainian dialects of Southern Pobuzhye (within the Kryvyozorsky district of Mykolaiv region): Author's thesis* [Ukrainski hovirky Pivdennoho Pobuzhzhia (v mezhakh Kryvoozerskoho raionu Mykolaivskoi oblasti) : dys. ... kand. filol. nauk], Odesa, Ch. 1–2.

7. Tyshchenko, T. M. (2003), *Podillya and mid-Dnieper junction area in connection with isoglosses : Abstract* [Podilsko-serednonaddniprianske sumizhzhia u svitli izohlos : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kyiv, 19 p.

8. Sheremeta, N. P. (2000), *South Volyn – Podillia Border Dialects (on the material of animal vocabulary) : Abstract* [Pivdennovolynsko-podil'ske dialektne porubizhzhia (za materialamy tvarynnytskoi leksyky) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kyiv, 19 p.

Sources

9. AUM – (1984–2001), *Atlas of the Ukrainian Language : 3 Vol. set* [Atlas ukrainskoi movy : u 3 t.], Nauk. dumka, K., T. 1 – 3.

10. ESUM – (1982–2012), *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language : 7 Vol. set* [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : v 7 t.], Za red. O. S. Melnychuka, Naukova dumka, K., T. 1–6.

11. SUM – (1970–1980), *Dictionary of the Ukrainian Language : 11 Vol. set* [Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t.], Za red. I. K. Bilodida, Naukova dumka, K., T. 1–11.

12. ChPP – (2015), *The number of poultry in Ukraine by region as of January 1, 2015 : map* [Chyselnist poholivia ptytsi v Ukraini po oblastiakh stanom na 1 sichnia 2015 r. :

karta], Poultry Market, Ptakhivnytstvo Ukrainy i svitu, Menedzhment, analityka, reformy, standarty [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do dokumenta : <http://market.avianua.com/?p=4015>

Перелік обстежених населених пунктів та їхня нумерація

Кіровоградської обл. Гайворонського р-ну – м. Гайворон (1), с. Бандурове (2), с. Березівка (3), с. Берестяги (4), с. Долинівка (5), с. Жакчик (6), смт Завалля (7), с. Казавчин (8), с. Котовка (9), с. Мощене (10), с. Салькове (11), с. Солгутове (12), с. Соломія (13), с. Таужне (14), с. Ташлик (15), с. Хащувате (16), с. Чемерпіль (17), с. Червоне (18); *Благовіщенського р-ну* – м. Благовіщенське (19), с. Богданове (20), с. Великі Трояни (21), с. Вільхове (22), с. Йосипівка (23), с. Кошаро-Олександрівка (24), с. Мечиславка (25), с. Сабатинівка (26), с. Синицівка (27), с. Синьки (28); *Голованівського р-ну* – с. Люшнювате (29); *Вільшанського р-ну* – с. Калмазове (30). *Миколаївської обл. Первомайського р-ну* – м. Первомайськ (31), с. Кінецьпіль (32), смт Підгородна (33), с. Чаусове Друге (34); *Арбузинського р-ну* – с. Благодатне (35), с. Зелена Поляна (36); *Кривоозерського р-ну* – смт Криве Озеро (37), с. Бурилове (38), с. Красеньке (39), с. Курячі Лози (40). *Одеської обл. Любашівського р-ну* – смт Любашівка (41), с. Гвоздавка Перша (42), с. Зеленогірське (43), с. Ясенове-2 (44); *Савранського р-ну* – смт Саврань (45), с. Байбузівка (46), с. Вільшанка (47), с. Дубинове (48), с. Йосипівка (49), с. Кам'яне (50), с. Концеба (51), с. Неділкове (52), с. Осички (53), с. Полянецьке (54), с. Слюсареве (55); *Балтського р-ну* – с. Піщана (56), с. Пужайкове (57), с. Ухожани (58), с. Чернече (59). *Вінницької обл. Чечельницького р-ну* – смт Чечельник (60), с. Білий Камінь (61), с. Ольгопіль (62); *Бершадського р-ну* – с. Баланівка (63), с. Бирлівка (64), с. Велика Кириївка (65), с. Джулинка (66), с. Кидрасівка (67), с. Лугова (68), с. Мала Кириївка (69), с. Осіївка (70), с. Поташня (71), с. Ставки (72), с. Устя (73), с. Флорине (74). *Всі аналізовані говірки (ВАГ).*

С. С. Полищук,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЛЕКСИКА ПТИЦЕВОДСТВА В ГОВОРАХ СРЕДНЕНАДБУЖСКОГО АРЕАЛА

В статье проанализировано лексику птицеводства, которая иллюстрирует взаимодействие подольского говора юго-западного наречия и степного говора юго-восточного наречия украинского языка; указано на пространственное распространение зафиксированных наименований и выделено те из них, которые являются общими для обоих говоров.

Ключевые слова: лексема, семема, говор, наречие, средненадбужский ареал, Среднее Надбужье.

S. S. Polishchuk,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Ukrainian Language*

POULTRY FARMING VOCABULARY

IN THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

Preservation and study of dialect vocabulary, that is a source of national language, are the most important tasks of modern dialectology. Agricultural vocabulary as an integral part of every farmer's vocabulary is valuable material for dialectological researches. The fixation and analysis of the agricultural lexis in the dialects of the Middle Bug area continues to solve the actual problem of modern linguistics.

The purpose of the article is vocabulary-semantic analysis of the terms used in poultry farming in the Middle Bug area dialects that function at the border of the South-Western and South-Eastern dialects of the Ukrainian language.

During the research, general scientific methods of analysis, synthesis, observation and descriptive method were applied. Special linguistic methods included questionnaires, interviews and lingvo-geographic methods.

The author's records and notes done in 74 settlements situated in the west of Kirovohrad region, the northwest of Mykolaiv region, the northeast of Odesa region and the southeast of Vinnytsia region during 2014–2016 are the source of the practical material. The numbering of the villages, urban settlements and towns is used in the article. The full names are listed at the end of the work under the title "The list of the examined settlements and their numbering" to represent the areal distribution of the analyzed dialect units. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The names widespread in Middle Bug area dialects are analyzed.

The article expands the empirical base of Ukrainian dialectology, complements the characterization of the Eastern Podilian dialects of the Podillya dialect of the South-western group and the Western Steppe dialects of the Steppe dialect of the South-eastern group of the Ukrainian language.

The conclusion is that the fixed names are connected with literary equivalents although they differ in phonetics, vocabulary and semantics. Lexemes, phrases, preposition + noun combinations that illustrate the dialects interaction were described. Indicating the geographic distribution of fixed names and distinguishing names common to both dialects are of great value. Prospects for further research are the continuation of the study of the Ukrainian dialects of the Middle Bug on the material of agricultural vocabulary.

Key words: lexeme, sememe, dialect, dialect group, Middle Bug area, Middle Bug.